

Šťastný, Vít

Fenomén soukromého doučování pohledem společenských disciplín a teorií

Studia paedagogica. 2015, vol. 20, iss. 1, pp. [45]-66

ISSN 1803-7437 (print); ISSN 2336-4521 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SP2015-1-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133655>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FENOMÉN SOUKROMÉHO DOUČOVÁNÍ POHLEDEM SPOLEČENSKOVĚDNÍCH DISCIPLÍN A TEORIÍ

THE PHENOMENON OF PRIVATE TUTORING FROM THE POINT OF VIEW OF THE SOCIAL SCIENCES AND ITS THEORIES

VÍT ŠŤASTNÝ

Abstrakt

Intenzita akademického výzkumu fenoménu soukromého doučování jako stínového vzdělávacího systému v Evropě v posledním desetiletí neustále roste, kvalita výzkumných výstupů stejně jako míra jejich ukotvení v širších teoretických konceptech se však značně liší. Na tento komplexní fenomén je také možné nahlížet prizmatem různých vědních disciplín. Cílem studie je: 1) identifikovat a kriticky zhodnotit odborné příspěvky nablížející na fenomén soukromého doučování prizmatem různých společenskovedních disciplín; 2) v pracích poblížejících na soukromé doučování z pohledu sociologie vzdělávání zjistit, z jakých teorií se dosud při výzkumu soukromého doučování vycházelo a do jaké míry byly tyto teorie využity při interpretaci závěrů či formulaci hypotéz. Autor analyzoval 63 odborných recenzovaných příspěvků v anglickém, francouzském, německém a polském jazyce. Ve zkoumaném vzorku se objevily práce zabývající se fenoménem soukromého doučování z pohledu ekonomie, historie a psychologie, ve větší míře pak z pohledu sociologie vzdělávání. Pouze menšina z těchto příspěvků vychází z apriorně stanovených teoretických východisek. Teoretická východiska jsou ale v těchto pracích zpravidla funkčně využita k formulování hypotéz či interpretaci výsledků výzkumu. V novějších studiích je patrná snaha využitím modifikovaného Bronfenbrennerova konceptuálního rámce postihnout soukromé doučování holisticky za současného prosazování multidisciplinárního přístupu.

Klíčová slova

soukromé doučování, stínové vzdělávání, teoretické koncepty, teoretické rámce, společenskovední disciplíny

Abstract

The intensity of the academic research of private tutoring as a shadow education system in Europe is growing in the last decade, but the quality of research outputs as well as their anchorage in broader theoretical concepts vary significantly. This complex phenomenon may also be viewed from different standpoints of various social sciences. The aim of the study is to 1) identify and review papers researching shadow education from various

social sciences standpoints, 2) in sociological papers identify theories and concepts used in private tutoring research and evaluate their extent to the interpretation of conclusions or hypothesis formulation. The author analysed 63 peer-reviewed papers in English, French, German and Polish. In the sample were papers dealing with private tutoring phenomenon from the point of view of economy, history and psychology, and to a greater extent sociology of education. Only a minority of papers were explicitly based on theoretical concepts. On the other hand, these theoretical concepts are usually functionally used to formulate hypotheses and interpret the conclusions. The author also identified papers which apply modified Bronfenbrenner's conceptual framework seeking a holistic and multidisciplinary approach.

Keywords

private tutoring, shadow education, theoretical concepts, theoretical frameworks, social sciences

Intenzita akademického výzkumu fenoménu soukromého doučování jako stínového vzdělávacího systému¹ v Evropě v posledním desetiletí neustále roste (viz např. Bray, 2010b), kvalita výzkumných výstupů stejně jako míra jejich ukotvení v širších teoretických konceptech se však značně liší. Mezi výzkumy zabývajícími se tímto fenoménem je možné najít jak příspěvky pojaté autory z jisté hodnotově fundované perspektivy a opírající se o rozmanité teoretické koncepce, tak i velké množství příspěvků majících spíše povahu deskriptivně-analytických zpráv, které nevznikaly z akademických účelů, ale spíše jako informační báze pro politické rozhodování. Tyto práce nevycházejí při analýze soukromého doučování z apriorně daného teoretického hlediska, pro vysvětlení a interpretaci závěrů využívají širokou škálu teorií či konceptů, které jsou spíše komplementární, než aby se navzájem vylučovaly. Fenomén soukromého doučování zahrnuje množství různorodých aktérů, odehrává se v různých kontextech a z různých důvodů, stejně tak na něj lze nahlížet i prizmatem různých vědních disciplín. Za napsáním tohoto

¹ V odborné literatuře (např. Bray, 1999, 2009) se lze setkat s termínem stínové vzdělávání (*shadow education*), případně stínový vzdělávací systém (*shadow education system*), který zahrnuje různé formy soukromého doučování spojeného s formálním vzdělávacím systémem. Bray (1999, s. 17) tuto metaforu zdůvodňuje takto: „1) soukromé doučování existuje pouze díky existenci formální školní výuky (stejně jako stín díky předmětu, který jej vrhá); 2) změnil-li se podoba formálního vzdělávání, změní se i charakteristika soukromého doučování; 3) ve většině společností je mnohem větší pozornost věnována formálnímu vzdělávacímu systému, nikoliv stínu (doučování); 4) rysy a vlastnosti systému soukromého doučování jsou mnohem hůře uchopitelné a popsatelné než u formálního vzdělávání.“ V tomto příspěvku jsou oba pojmy užívány ve významu synonym.

příspěvku stála snaha o jistou systemizaci těchto pohledů a zmapování možných pohledů na tento komplexní fenomén. Cílem tohoto textu je: 1) identifikovat a kriticky zhodnotit odborné studie nahlízející na fenomén soukromého doučování prizmatem různých společenskovedních disciplín; 2) v pracích pohlížejících na soukromé doučování z pohledu sociologie vzdělávání zjistit, z jakých teorií se dosud při výzkumu soukromého doučování vycházelo a do jaké míry byly využity při interpretaci závěrů či formulaci hypotéz. Autor se opírá o rešerši literatury, zejména odborných článků a publikací dostupných prostřednictvím odborných databází² či vyhledávaných prostřednictvím služby Google Scholar.³ Analyzováno bylo celkem 63 recenzovaných příspěvků napsaných v angličtině, francouzštině, němčině a polštině. Za relevantní byly pro analýzu považovány ty empirické či teoretické studie, které se zabývají soukromým doučováním ve smyslu výuky ve školních předmětech poskytované soukromými subjekty nad rámec výuky ve škole za účelem finančního zisku (Bray & Kwok, 2003).⁴

Autor v příspěvku nepodává vyčerpávající výčet vědních disciplín zkoumajících soukromé doučování, cílem je spíše ilustrovat na těchto příkladech komplexnost problematiky a široké možnosti jejího uchopení.⁵ V první části textu autor představuje práce zabývající se fenoménem soukromého doučování z pohledu ekonomie, historie a psychologie. Ve druhé části, jak vyplývá i ze stanovených cílů, je zvláštní pozornost věnována doučování z pohle-

² Jednalo se o odborné databáze přístupné z Fakulty sociálních věd a Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, zejména databáze EBSCO, ProQuest, JSTOR, Elsevier, Ebrary, Springer a další.

³ Pro vyhledávání zdrojů byla použita následující klíčová slova: *private tutoring, private tuition, private tutor, shadow education, cours privés, cours particuliers, coaching scolaire, éducation d'ombre, Privatunterricht, Nachhilfeunterricht, Nachhilfe, korepetyce, korepetytor*.

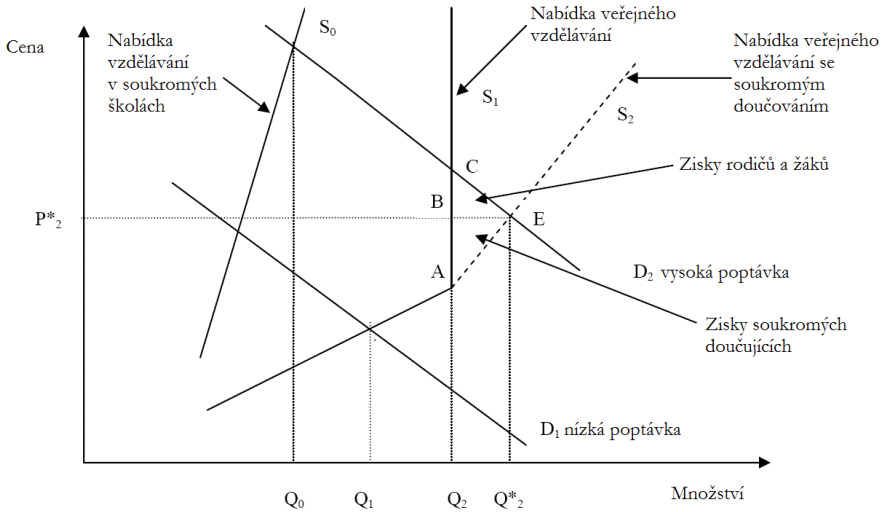
⁴ Příkladem práce, která tato kritéria nespĺňovala a byla z analýzy vyloučena, byla historická případová studie (Fulton, 2003) šlechtické rodiny v Anglii 18. století, která vzdělání svých potomků zajišťuje zejména prostřednictvím soukromých učitelů a společným pobytem doučovaného a doučujícího v zahraničí. Přestože Fulton užívá pojmu „private tutoring“ a „private tutor“, je dnešní chápání tohoto pojmu jeho historickému pojetí velmi vzdáleno. V důsledku odlišných historických okolností formování vzdělávacích systémů v kontinentální Evropě a na britských ostrovech jsou první veřejné peníze v Anglii na školství vynakládány teprve od 19. století (Ježková, Dvořák, & Chapman et al., 2009). Vzhledem k absenci systému veřejného vzdělávání se tedy o soukromém doučování v současném slova smyslu nedá hovořit.

⁵ V práci nezmiňujeme např. teorii her (*game theory*), která získala dominantní postavení zejména v ekonomii, ale i mnoha dalších společenskovedních disciplínách (Breen, 2009). Ta je při zkoumání soukromého doučování hojně využívána zejména v pracích asijských autorů (např. Yu & Ding, 2011; Kim, 2007), kteří vytvářejí různé matematické modely chování jednotlivých aktérů doučování.

du sociologie vzdělávání a některých sociologických teorií. Jak vyplynulo z rešerše literatury, soukromé doučování je mnohem častěji nahlíženo z hlediska sociologie než z hlediska jiných vědních disciplín. To je také důvodem jisté disproporce mezi částmi textu, které se jednotlivým teoriím a vědním disciplínám věnují. Třetí část tohoto textu zahrnuje články, které se pokoušejí o aplikaci konceptuálního modelu. Snaží se postihnout fenomén soukromého doučování holisticky za současného prosazování multidisciplinárního přístupu.

Stínové vzdělávání z pohledu ekonomie

Ekonomie je věda „...analyzující výrobu, distribuci a konzumování zboží a služeb“ (Jandourek, 2012), a to na mikro- a makroúrovni. Makroekonomie studuje a vytváří modely vztahů mezi agregovanými veličinami, které charakterizují ekonomiku jako celek. Mikroekonomie naproti tomu studuje a vytváří modely ekonomického chování jednotlivců (domácností, firem) a jejich skupin na trhu, zabývá se jednotlivými trhy, cenami zboží a dopady politických rozhodnutí (zdaněním, regulací atd.) na jednotlivých trzích (tamtéž). Z této „tržní“ perspektivy může být nahlíženo i na soukromé doučování, které je jako služba „obchodováno“ na trhu. Mezi nabídkou (soukromými agenturami nabízejícími doučování k maturitě, přípravné kurzy atd.; individuálními doučujícími – studenty, profesionály z oboru, učiteli na školách atd.) a poptávkou (zejména rodiči žáků) dochází ke „směně“ a finančním transferům od rodičů směrem k doučujícími. Konceptuální mikroekonomický model nabízejí ekonomové Dang a Rogers (2008) ve své analýze pro Světovou banku. Jejich studie nazvaná možná poněkud lakonicky *„Rostoucí fenomén soukromého doučování: posiluje lidský kapitál, rozšiřuje nerovnosti, nebo jen spotřebovává zdroje?“* otevírá i mnohé otázky, které si většinou kladou výzkumníci na poli jiných vědních disciplín. Jako výchozí teoretický rámec ve své analýze užívají tito ekonomové standardní mikroekonomickou teorii vztahu nabídky a poptávky. Vzdělání je v jejich pojetí vnímáno jako komodita, vzácný statek, jehož hodnotu i množství určuje nabídka (formální veřejný vzdělávací systém, soukromé školy, soukromé doučování) a poptávka (domácnosti, respektive rodiče). Vztahy nabídky a poptávky pak Dang a Rogers (2008) ilustrují na modelovém grafu (graf 1).

Graf 1

Nabídka a poptávka po vzdělání se soukromým doučováním

Zdroj: Dang & Rogers, 2008

Na vodorovné ose je znázorněno množství vzdělání (ve smyslu jeho kvantity, ale i kvality), na svislé ose jeho cena (ve smyslu nákladů pro poptávku a výnosů pro nabídku). Při bližším pohledu na graf je patrné, že **nabídka** vzdělání ve veřejném vzdělávacím systému (S_1) v bodě A strmě stoupá, jinými slovy stává se (téměř) neelastickou. To lze vysvětlit tak, že bez ohledu na velikost poptávky konzumentů (rodičů) veřejný vzdělávací systém v určitém bodě vyčerpá své možnosti a není schopen poskytovat kvalitnější vzdělání ve větším množství, tedy takové, jaké by někteří rodiče či žáci požadovali. Oprávněnost svých předpokladů o této limitaci systému veřejného vzdělávání autoři s odkazy na další literaturu argumentují určitou mírou rigidity a neflexibility univerzálně platnou pro všechny vzdělávací systémy. Apriorně tak předpokládají jejich omezené možnosti uspokojovat poptávku všech rodin či žáků. Veřejný vzdělávací systém doplněný soukromým doučováním (křivka S_2) je elastičtější a má větší potenciál uspokojit vyšší poptávku po vzdělání. Na straně **poptávky** pak autoři do grafu zanesli křivku nízké (D_1) a vysoké (D_2) poptávky, pod kterou si lze představit domácnost s vyššími příjmy, silnějšími vzdělanostními aspiracemi přenášenými na děti či vyšší očekávání návratnosti investice do vzdělání. Množství vzdělání konzumované domácností pak ukazuje horizontální osa v místě, kde se nabídka střetne s poptávkou. U domácnosti s nízkými nároky a nízkou poptávkou po vzdělání je rovnováha nalezena na vodorovné ose ve vzdálenosti Q_1 od začátku

osy. Jinými slovy veřejný vzdělávací systém poskytuje dítěti vzdělání v takové kvalitě a kvantitě, že jsou rodiče i žáci se vzděláváním ve škole spokojeni a nemají potřebu vyhledávat další příležitosti ke vzdělávání. V případě domácnosti s vysokou poptávkou (D_2) by její poptávka po vzdělání zůstala veřejným vzdělávacím systémem neuspokojena (s nabídkou se setká teprve ve vzdálenosti Q_2 od začátku osy), nicméně díky soukromému doučování může tatáž domácnost konzumovat větší množství vzdělání, a tak kompenzovat omezenou nabídku veřejného systému. Mikroekonomický model rovněž vysvětluje, proč je pro mnoho rodin kombinace veřejného školství a soukromého doučování často ekonomicky dostupnější než posílat děti do placených soukromých škol. Autoři se pak dále zaměřují na identifikaci makro- a mikrofaktorů, které ovlivňují elasticitu poptávky a nabídky, posuny po nabídkové či poptávkové křivce či posuny těchto křivek. To realizují na základě metaanalýzy výzkumných nálezů z 22 zemí různého typu, kde má 20–90 % žáků přímou osobní zkušenost se soukromým doučováním (Dang & Rogers, 2008).

Autorům nelze upřít odborný a fundovaný pohled ekonomů, za přínosné lze rovněž považovat objasnění vztahu soukromého doučování a soukromých škol. Autoři ve svém schématu apriori počítají s jistou neefektivitou veřejného vzdělávacího systému a jeho neschopností uspokojit vyšší poptávku některých rodičů po vzdělání. Pokud bychom na tento předpoklad v intencích jejich konceptu přistoupili, je z pohledu veřejného školství jediným řešením, jak snížit rozsah soukromého doučování, zvyšování vlastních kapacit, kvality i možností individuální podpory žákům (tedy posun bodu A na vodorovné ose co nejdále od vertikální osy a zároveň co nejbližší ose vodorovné) tak, aby bylo schopné uspokojovat co nejvíce domácností s vysokou poptávkou po vzdělání.

Stínové vzdělávání z pohledu historie

Fenomén soukromého doučování není v žádném případě záležitostí posledního desetiletí, jak prokázaly některé studie zabývající se jím v historickém kontextu. Výzkumné problémy řešené v těchto studiích (např. Nawrot-Borowska, 2010; Campani, 2013) se týkají funkcí, jaké soukromé doučování plnilo v dané historické epoše, a řeší, jaké společenské skupiny se doučování účastnily a z jakých společenských vrstev se rekrutovali doučující. Užívanou metodou je studium historických primárních pramenů, nejčastěji dobových novin, článků, kronik, osobních deníků, dochovaných dopisů a dalších zdrojů.

Například studie Nawrot-Borowské (2010) v historické perspektivě zkoumala, jaký byl společenský status a sociální původ polských soukromých doučujících v 18. a 19. století a s tím spojená očekávání rodin, a snažila se

objasnit převažující společenské postoje vůči této praxi. Autorka čerpala z široké škály zdrojů a správně uvádí, že většina historických prací týkajících se dějin pedagogiky často tento skrytý fenomén opomíjí. Pečlivá práce historičky tak zaplnila jistou mezeru v poznání historických souvislostí soukromého doučování v Polsku.

Ve studii Nawrot-Borowské lze nalézt jistý, nicméně nepříliš významný přesah do současnosti. U jiné studie je ale analýza implikací minulosti pro přítomnost jedním z implicitních cílů. Jedná se o článek G. Campaniové (2013), která na příkladu Itálie ukazuje, jak byl fenomén soukromého doučování (*lezioni private*) úzce propojen nejen se vzdělávacím sektorem, ale i s politikou a ekonomikou již od 19. století. Na základě studia dobových inspekčních zpráv popisuje Campaniová doučování jako běžnou praxi učitelů, jimž k přežití nestačí základní plat. Zároveň zjišťuje, že tato praxe je inspektory tolerována u vesnických učitelů, jejichž ekonomická situace je v porovnání s učiteli ve městech horší. I v současnosti je podle této autorky nabídka soukromého doučování ze strany učitelů státních škol motivována nízkými platy, k čemuž podle ní přispěly i rozpočtové škrty v letech 2008–2011 za vlády Silvia Berlusconiho. Tento zdroj motivace doučujících tedy lze v italském kontextu považovat za tradiční. Autorka analyzuje i doučování v období fašistické Itálie, kdy bylo poskytováno intelektuálům, kteří se nemohli věnovat svému původnímu povolání. Kromě zdroje obživy jim ale soukromé doučování sloužilo i k prosazování alternativních názorů, k šíření myšlenek jinak cenzurovaných, k formě odboje proti fašistickému režimu (Campani, 2013).

Tento námět vnímá autor tohoto příspěvku jako velmi inspirativní pro možný historický výzkum soukromého doučování a jeho funkcí u nás v době totality před rokem 1989. Pro současnost jsou historické studie doučování cenným zdrojem informací o historicky podmíněných příčinách fenoménu ve zkoumané společnosti a vysvětlením kulturních tradic doučování. Při četbě příspěvků zkoumajících soukromé doučování z historické perspektivy je ale vždy nutné vzít v úvahu dobový historický kontext (například tehdejší stav veřejného školství), odlišné funkce i společenský význam, který soukromé doučování mělo.

Stínové vzdělávání z pohledu psychologie

Jako obohacující a v mnoha ohledech inspirativní se jeví i pohled (pedagogické) psychologie. Autoři studií, které se soukromým doučováním zabývají z psychologického hlediska, řeší výzkumné problémy jako například: jaké psychické pohnutky vedou rodiče k zajištění doučování, jak prožívá soukromé doučování žák, jak je k němu motivován, jaká je podoba mikroklimatu při doučování, jaké jsou typické osobnostní rysy doučovaného žáka a množ-

ství dalších psychologických aspektů soukromého doučování.

Jedním z příkladů takového výzkumu může být studie Iresonové a Rushforthové (2014). Tyto autorky v rámci svého dřívějšího výzkumu (Ireson & Rushforth, 2011) zkoumaly povahu, rozsah a funkci soukromého doučování v přechodech mezi jednotlivými vzdělávacími stupni v Anglii. Kvantitativní data sesbíraná v rámci reprezentativního šetření žáků a jejich rodičů se jim podařilo sekundárně zpracovat v pozdější práci (Ireson & Rushforth, 2014), ve které data z rodičovských dotazníků dále triangulují pomocí návazných polostrukturovaných rozhovorů s rodiči. Autorky upozorňují na nedostatek psychologicky orientovaných výzkumů soukromého doučování, samy si při tvorbě hypotéz musely vypomoci literaturou zabývající se v obecnější rovině angažováním rodičů ve vzdělávání (*parental involvement*). Z výzkumu vyplynulo, že mezi důležité psychologické faktory ovlivňující rozhodnutí (ne)využít služeb soukromého doučování patří hodnotové orientace rodičů (zejména ve vztahu k významu vzdělání) a jejich vnímání vlastních kompetencí k tomu, aby svému dítěti pomohli sami.

Studie zaměřující se výhradně na psychologické aspekty doučování nejsou příliš obvyklé. Autoři se zabývají psychologickými aspekty doučování spíše v rámci multidisciplinárního přístupu, který jim umožňuje integrovat množství ostatních pohledů. Psychologické faktory nezkoumají izolovaně ani příliš do hloubky, ale snaží se je uvádět do širšího kontextu včetně makroúrovňových determinant.⁶

Stínové vzdělávání z pohledu sociologie

Stěžejní část tohoto příspěvku se zabývá analýzou sociologických pohledů na soukromé doučování. Množné číslo je užito záměrně, neboť v rámci sociologie a jejích hraničních disciplín existuje množství paradigmat a teorií, jejichž prizmatem lze na tento společenský fenomén nahlížet. Vzdělání je jednou z důležitých společenských institucí (Giddens & Sutton, 2013) a jako takové je rovněž podrobováno zkoumání v rámci speciální sociologické disciplíny – sociologie vzdělávání.⁷ Sociologie vzdělávání se podle Velkého sociologic-

⁶ Například Tok (2013) zkoumal spolu s psychologickými faktory ovlivňujícími rozhodování rodičů i korelace soukromého doučování se socioekonomickým statutem složeným z několika objektivních komponent.

⁷ Existuje rovněž sociologická disciplína *sociologie výchovy*, přičemž *sociologie vzdělávání* do ní bývá v jistém smyslu zahrnována (např. Linhart, Vodáková, & Petrussek, 1996). S jistými výhradami se s tímto pojetím ztotožňují např. i Havlík a Kořa (2007), kteří dále uvádějí, že sociologický pohled na výchovu a vzdělávání některé autority zahrnují i pod pojmy „pedagogická sociologie“ či „sociologická pedagogika“.

kého slovníku (Linhart, Vodáková, & Petrušek, 1996) zabývá sociologickými aspekty vzdělávání a učení, přičemž i v rámci této disciplíny se vyskytují podstatné rozdíly v preferencích určitých výzkumných témat, mezi které patří mimo jiné například vzdělávací instituce, škola, otázky přípravy k povolání, vztahy mezi formami rodinné výchovy a vzdělávání, otázky postavení a prestiže učitele a žáků nebo také formy mimoškolního vzdělávání (Linhart, Vodáková, & Petrušek, 1996).

Prizmatem sociologie, resp. sociologie vzdělávání bylo na soukromé doučování nahlíženo již mnoha autory. Na rozdíl od psychologického pohledu se sociologie zabývá zkoumáním soukromého doučování z „makropohledu“. Zkoumá rozšíření praxe doučování mezi žáky, hodnotí jeho dopady a efekty doučování na společnost a jednotlivé společenské skupiny, jeho příčiny hledá častěji ve strukturálních charakteristikách vzdělávacího systému (např. v míře jeho selektivity) či v celospolečenském vnímání vzdělání a jeho významu pro budoucí zaměstnání. Velmi často se v tomto typu studií autoři zaměřují na zkoumání míry korelace mezi využíváním soukromého doučování a socioekonomickým statutem, z čehož jsou vyvozovány implikace pro rovnost a spravedlnost ve vzdělávání.

V následujícím textu autor blíže představí ty studie, které se nějakým způsobem opírají o sociologické teorie, respektive teorie užívané v sociologii vzdělávání pro vysvětlení společenských fenoménů týkajících se vzdělávacího systému a vzdělávání obecně. Ne vždy však tyto teorie autorům skutečně slouží k výběru metodologického designu, formulaci hypotéz či interpretaci zjištění. Někdy zůstane jen u proklamativního odkázání se na autoritu a reference k výchozím teoriím mohou být jen formální záležitosti. Proto se autor práce pokusí u zmiňovaných studií také zhodnotit, do jaké míry se podařilo v těchto příspěvcích propojit teoretická východiska s empirickým výzkumem a zjištění interpretovat v intencích výchozí teorie.

Za jednu z prvních seriózních studií soukromého doučování může být považován výzkum soukromého doučování v Japonsku prováděný Stevensonem a Bakerem, jehož výsledky prezentovali v článku *Shadow Education and Allocation in Formal Schooling: Transition to University in Japan* (1992). Autoři se na datech z longitudinální studie žáků snažili objasnit a interpretovat funkci a roli „stínového vzdělávání“ při přechodu do terciárního vzdělávání v kontextu vysoce selektivního japonského vzdělávacího systému.⁸ V úvodu článku autoři odkazují na Bourdieuho, Passerrona, Bowlese, Gintise a další. Již

---

⁸ Ve vzorku studentů vybraném vícenásobným náhodným výběrem bylo dotazníkové šetření realizováno v roce 1980 (n = 7240), o dva roky později následovalo osobní interview s vybranými účastníky dotazníkového šetření (n = 4280).

tento výčet sociologů převážně vycházejících z tradice marxismu a spadajících do proudu teorie konfliktu v sociologii naznačuje, že autoři by mohli vnímat soukromé doučování v roli určitého alokačního mechanismu, nástroje konfliktu mezi společenskými třídami.

Pierre Bourdieu (1930–2002) vytvořil širokou teorii kulturní reprodukce, která systematicky propojuje ekonomické postavení, sociální status a symbolický kapitál s kulturními znalostmi a dovednostmi (Giddens & Sutton, 2013). Bourdieu vnímá společnost jako prostor navzájem konfliktních pozic okupovaných jednotlivými aktéry, mezi nimiž probíhá symbolický boj o výhodné pozice (Růžička & Vašát, 2011). Ústředním konceptem jeho teorie je pojem *kapitál*, který si vypůjčil od Marxe a dále jej rozvádí. *Ekonomický kapitál*, tedy vlastnictví výrobních prostředků, je v Bourdieuho pojetí pouze jedním z několika druhů kapitálů a není jedinou formou kapitálu, která jednotlivcům či sociálním skupinám pomáhá získat výhodnější společenské postavení. Důležitý je také *sociální kapitál* týkající se členství a angažovanosti v elitních sociálních sítích („dobré známosti“), které mohou sloužit k prospěchu jedince. *Kapitál kulturní* se získává v rodině a vzděláním, jsou to jazykové a kulturní dovednosti a schopnosti jednotlivců. Tento druh kapitálu obvykle vede k získání certifikátů odrážejících kapitál symbolický. *Symbolický kapitál* se pak týká prestiže, postavení a společenského statusu (Giddens & Sutton, 2013; Siisiäinen, 2003). Ve společnosti existují mezi sociálními třídami rozdíly v množství získaného kulturního kapitálu, které se transformují v nerovnosti ekonomické. Děti ze středních vrstev disponují lepšími jazykovými a kulturními dovednostmi než děti z nižších vrstev, dochází k reprodukci nerovností (Jandourek, 2012). Samotný vzdělávací systém však není podle této teorie hodnotově neutrální, předává hodnoty dominantní kultury a u žáků předpokládá jisté množství kulturního kapitálu, který však ne všichni mají. Vzdělávací systém tedy funguje tak, aby legitimizoval třídní nerovnosti, hraje důležitou roli v udržování statu quo v procesu kulturní reprodukce (Sullivan, 2002).

Výše zmiňovaná studie Stevenson a Bakera (1992) se odvolává právě na tuto selektivní funkci vzdělávacího systému. Soukromé doučování vnímají jako „...soubor vzdělávacích aktivit mimo formální vzdělávání, které jsou určeny ke zlepšení šancí žáků na úspěch v procesu alokace.“⁹ Autoři mají za doložené, že některé charakteristiky selektivních procesů zapříčiňují rozvoj stínového vzdělávání. Termín „stínový“ má v jejich pojetí vystihovat právě

⁹ „A set of educational activities outside formal schooling that are designed to improve student's chances of successfully moving through the allocation process.“ Z kontextu jejich článku pak vyplývá, že procesem alokace je myšleno „...základní situování jedinců do systému společenské stratifikace“ (Havlík & Kořa, 2007, s. 102).

onu úzkou provázanost se selektivními procesy, nikoli implikovat „neviditelnost“ těchto aktivit. Na alokační funkci upozorňují ve svém textu hned několikrát a domnívají se, že studium stínového vzdělávání pomůže objasnit, „...jak se přenášejí společenská zvýhodnění z generace na generaci“ (Stevenson & Baker, 1992, s. 1655). Přestože tedy autoři využili jen několik málo konceptů a pojmů z Bourdieuho teorie a ve svém článku ji nijak více neanalyzovali, výsledky svého výzkumu implicitně i explicitně interpretují v jejích intencích.¹⁰

Na teorii Pierra Bourdieuho (avšak nejen na ni, jak je upřesněno v dalších částech textu) odkazuje i polský autor Piotr Długosz v článku *Korepetycje maturzystów pogranicza w latach 2008–2011* (2012), v němž analyzuje rozsah a příčiny doučování maturantů v příhraničních polských regionech. Jeho cílem bylo zjistit, jak souvisí socioekonomický status s participací na soukromém doučování a jeho účelem (*remedial vs. enrichment strategy*). Data získal díky opakovanému dotazníkovému šetření mezi maturanty v letech 2008, 2009 a 2011. V teoretickém úvodu svého příspěvku autor stručně představuje koncept kulturního kapitálu a jeho determinující roli v procesu reprodukce i možnost jeho konverze na kapitál ekonomický. V souvislosti s tím lze podle něj interpretovat využití soukromého doučování jako snahu o zvýšení kulturního kapitálu jedince s potenciálem budoucího zvýšení kapitálu ekonomického. Operuje také s Bourdieuho klíčovým pojmem *habitus*, který označuje zevnějšek, image, způsob vystupování či zvláštnosti osobního stylu chování. Ty jsou však determinovány příslušností jedince k určité skupině či třídě (Šubrt, 2001). Długosz vyvozuje, že soukromé doučování může být součástí habitů různých společenských vrstev, u střední třídy může být součástí jejich životního stylu, neboť starost o dobré vzdělání potomků je prioritou rodičů.

Długosz se dále odvolává i na jiného teoretika z proudu konfliktologických teorií, Randalla Collinse. Podle Collinse existují v každé společnosti dvě základní společenské třídy – ta, která kontroluje nedostatkové statky a služby, a druhá, jež o jejich kontrolu usiluje. Při uvažování o konfliktu pak stanovuje základní předpoklady: 1) každý člověk sleduje uspokojení vlastního zájmu, altruismus jako strategie jednání je tedy jen jedním z možných nástrojů dosažení tohoto cíle, 2) různí lidé mají k dispozici odlišné zdroje, s jejichž pomocí mohou svých egoistických cílů dosahovat, 3) nerovnost v rozdělení zdrojů umožňuje jedněm získávat převahu nad druhými, 4) ideje a víry je nutné vysvětlovat v souvislosti se zájmy lidí, kteří mají zdroje umožňující

¹⁰ V této souvislosti je zajímavý názorový posun Bakera směrem k neoinstitucionalismu (např. Wiseman, Astiz, & Baker, 2013).

jim jejich ideje a zájmy prosazovat (Miltová, Petrusek, & Vodáková, 2000). Vedou-li tedy v dané společnosti diplomy a certifikáty o dosaženém vzdělání k získání zdrojů (vliv, prestiž či peníze) a tím k převaze jedné společenské třídy nad druhou, je podle Długosze možné v kontextu Collinsovy teorie soukromé doučování interpretovat jako jeden z nástrojů v tomto třídním boji. V něm si vyšší společenské třídy udržují svoji nadvládu prostřednictvím investic do dodatečného soukromého vzdělávání, které vede k získání lepších společenských pozic, a transformují se v převahu a moc nad jinými společenskými skupinami.

Długosz tedy vychází především z širšího okruhu teorií konfliktu, zejména teorie kulturní reprodukce. Nicméně ve svých teoretických východiscích zmiňuje ještě pojem *anomie* v pojetí Roberta Kinga Mertona, a to v souvislosti s reformou polského školství. Merton rozpracovává Durkheimovu teorii anomie jako stavu společnosti, v němž přestávají platit zákony a dosud uznávaná pravidla soužití, která jsou chápána jako samozřejmá. Merton chápe anomii jako důsledek tlaku určité sociální struktury na jedince. V případě disproporce mezi požadavky sociální struktury a konkrétním jednáním pak dochází k odchýlnému jednání jednotlivce (Linhart, Vodáková, & Petrusek, 1996). Długosz vyvozuje, že právě reforma polského školství v roce 1999 přinesla takovou kvalitativní změnu, která mohla vést k různým způsobům adaptace jeho účastníků. Doučování je podle něj jedním z možných způsobů, jak „bojovat“ s anomii, do které byl vzdělávací systém uvržen. To lze ale v souvislosti s reformou polského školství vnímat jako sporné, neboť samotná reforma v Polsku proběhla již 13 let před vydáním Długoszova příspěvku. Dle názoru autora se tedy jedná o období dostatečně dlouhé na to, aby došlo k adaptaci jednotlivých aktérů.

I přes jistá omezení daná formátem časopiseckého článku se Długoszovi obratně podařilo propojit teoretická východiska s empirickou částí svého příspěvku. Nejprve popisuje vybrané teorie a aplikuje je na problematiku soukromého doučování,¹¹ v dalším kroku tato teoretická východiska promí-

¹¹ Długosz píše: „Celkově se dá problematika doučování nahlížet z několika teoretických perspektiv. Teorie anomie je užitečná pro vyjasnění rozsahu a příčin doučování. Je možné znovu připomenout, že doučování se objevuje tam, kde je vzdělávací systém dysfunkční. (...) Teorie kulturního kapitálu nás vrací k úvaze o třídním charakteru nabývání vědomostí a využívání doučování. Doučování v tomto ohledu představuje element životního stylu středních tříd. Nadto je možné je vnímat jako pokus o konverzi kulturního kapitálu v kapitál ekonomický.“

¹² Jeho první hypotéza („Doučování je reakcí maturantů na anomii vzdělávacího systému, neefektivita školy generuje poptávku po doučování.“) odkazuje k práci Mertona, další (např. „Častěji využívají doučování maturanti s vyšším kulturním kapitálem.“) k teoriím Bourdieuho nebo Collinse.

tá do formulace pěti hypotéz svého empirického výzkumu.¹² Při analýze získaných dat konzistentně operuje s pojmy daných teorií a v jejich intencích rovněž zjištěná data interpretuje. Značné rozšíření doučování mezi maturanty tak přičítá anomii vzdělávacího systému. Výsledky výzkumu rovněž potvrzují, že soukromé doučování je součástí habitu střední třídy, častěji je využívají děti vzdělaných rodičů disponujících kulturním kapitálem. Z toho plyne i rozdílná funkce soukromého doučování – ve středních třídách slouží ke zlepšení životních šancí, v nižších slouží jako „záchranné kolo“, které má kompenzovat nedostatek kulturního kapitálu. Długoszův příspěvek je tak poměrně ojedinělým příkladem práce, která nejen vychází z jasně stanovených teoretických východisek, ale využívá je i k celkové orientaci výzkumu a interpretaci závěrů.

Dalším teoretickým východiskem identifikovaným v příspěvcích zabývajících se stínovým vzděláváním je teorie racionální volby – *rational choice theory* (Smyth, 2009; Luplow & Schneider, 2014). Podle této teorie se jednající subjekty snaží chovat racionálně a podle svých preferencí se pak snaží maximalizovat svůj užitek (Jandourek, 2012). Podle jednoho z významných představitelů této teorie Johna Goldthorpa jsou aspirace žáků formovány jejich rodinným zázemím. Ti žáci, kteří pocházejí z lepších poměrů, jsou povzbuzováni svými rodiči k ambicióznějším volbám, přestože jejich schopnosti a dosažené školní výsledky nemusí této volbě odpovídat. Rodiče těchto žáků přesto volí riziko možného neúspěchu, protože si uvědomují význam vzdělání. Ve snaze zabránit sestupné sociální mobilitě tak investují další prostředky, aby zajistili svým dětem postavení v rámci sociální struktury adekvátní jejich nynější pozici. Pro rodiče patřící k dělnické třídě je možné riziko neúspěchu spojeno také s větší ekonomickou ztrátou, a tak často volí nižší nebo méně výběrovou vzdělávací dráhu (srov. Greger, 2006).

Ideová východiska teorie racionální volby využívá k objasnění využití a efektivity soukromého doučování na prvním stupni škol v Německu studie Schneidera (2004) a Luplowové a Schneidera (2014).¹³ Tito autoři vycházejí z Esserova modelu upraveného podle prací Breena, Goldthorpa, Eriksona, Jonssona a Boudona. Ten aplikují na situaci přechodu z primárního do nižšího sekundárního vzdělávání v německém vzdělávacím systému a na rozhodování rodičů o investici do soukromého doučování pro své děti. Vycházejí z předpokladu, že rodiče sami mohou volit mezi různými formami podpory, placenými i bezplatnými (např. doučování jimi samotnými), a hodnotí

¹³ Pro úplnost je třeba dodat, že tito autoři svůj příspěvek teoreticky zakotvují nejen v této teorii, ale používají i koncept sociálního kapitálu J. S. Colemana (1988).

jejich náklady (časové, finanční...), předpokládané výnosy (zlepšení známek, přijetí na prestižní školu...) i rizika. Za předpokladu, že je vzdělanostní aspirace (*Bildungsmotivation*) vyšší než investiční riziko (*Investitionsrisiko*), volí rodiče pro své děti nějakou formu doučování. Vzdělanostní aspiraci přitom autoři vyjadřují vzorcem $U+c*SV$, kde U znamená užitečnost, perspektivnost vzdělání (formálně ukončeného certifikátem), c znamená pravděpodobnost ztráty sociálního statusu a konečně SV představuje velikost případné ztráty sociálního statusu. Vzdělanostní aspirace je tedy tím vyšší, čím je formální vzdělání důležitější pro budoucí profesní uplatnění a čím více snižuje potenciální riziko ztráty sociálního statusu. Investiční riziko pak vyjadřuje vzorec C/p , kde C jsou přímé i nepřímé náklady spojené se vzděláváním a p je pravděpodobnost úspěšného zakončení dané školy. Investiční riziko tedy stoupá se zvyšujícími se náklady spojenými se vzděláváním či se snižující se pravděpodobností úspěšného dokončení školy.

Luplowové a Schneiderovi pak výše nastíněný model slouží k formulaci hypotéz, které se týkají významu vzdělání,¹⁴ finančních a časových nákladů¹⁵ nebo školních výkonů žáka.¹⁶ Zajímavé je, že jejich data z kvantitativního šetření nepotvrdila některé předpoklady modelu (například nebyla potvrzena souvislost mezi příjmem rodičů a rozhodnutím zaplatit doučování), což bylo v rozporu s nálezy předchozího výzkumu (Schneider, 2004). To si autoři vysvětlují specifičností vzdělávacího stupně, který zkoumali – v primárním vzdělávání jsou totiž možnosti a kompetence rodičů vysvětlit školní učivo a pomoci dětem v jeho zvládnutí mnohem větší.

V předchozí části textu bylo představeno několik prací využívajících „velké“ sociologické teorie k vysvětlení a interpretaci existence soukromého doučování, příčin jeho vzniku či rozšíření mezi žáky. Ve velkém množství studií zabývajících se tímto fenoménem ale práce vycházející z jasných teoretických sociologických východisek představují jednoznačnou menšinu. Teoretická východiska jsou však v těchto pracích zpravidla funkčně využita k formulování hypotéz či interpretaci výsledků.

¹⁴ Například: *Čím více považují rodiče vyšší vzdělání za nezbytnost pro profesní úspěch, tím motivovanější jsou k investování do svého dítěte, a tedy i k využití doučování* (s. 36).

¹⁵ Například: *Čím vyšší je příjem rodičů, tím nižší je finanční zatížení v případě dodatečných nákladů na vzdělávání, a tedy tím spíše je investováno do placeného doučování* (s. 36).

¹⁶ Například: *Čím horší jsou školní výkony dítěte, tím spíše lze očekávat, že rodiče využijí soukromé doučování* (s. 36).

Konceptuální rámce a multidisciplinární přístupy

Již na několika místech této práce bylo upozorněno na značnou komplexitu soukromého doučování, množství zainteresovaných aktérů i různé funkce, které může v různých kontextech i kulturách plnit. Bray (2010b, s. 5) se domnívá, že „...žádná studie nemůže pokrýt všechny dimenze fenoménu a výzkumníci si musí vybrat vždy jen jeho určité aspekty“. Stále rostoucí množství empirické evidence a širší poznatková základna měly proto v poslední době za následek zintenzivnění snah o vytvoření nových, případně aplikaci již existujících konceptuálních rámců. Ty by měly objasnit vztahy a interakce mezi jednotlivými aktéry a jejich prostředím, mít univerzálnější přesah, propojit makroúroveň s mikroúrovňovou zkoumáním a umožnit víceúrovňovou analýzu a holistický pohled na problematiku. Ve starší literatuře týkající se soukromého doučování není aplikace konceptuálních rámců na výzkumná šetření a jejich propojení s nimi příliš časté. V rešerši literatury autor nicméně identifikoval dvě novější studie (Mischo, 2014; Jokić, 2013), které navrhuji aplikaci **Bronfenbrennerova ekologického modelu lidského rozvoje** (Bronfenbrenner, 1994).

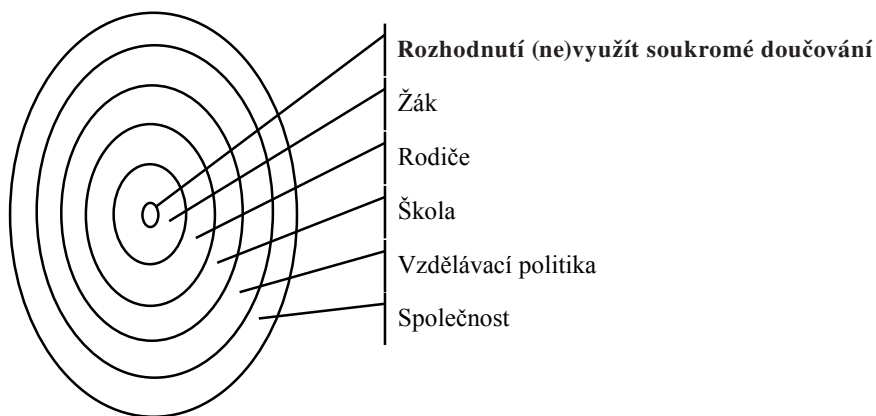
Ve svém kvalitativním výzkumu navazujícím na projekt nadace Open Society Fund zaštitěný profesorem Brayem (Silova, Budiene, & Bray, 2006) šlo Jokićovi (2013) v práci nazvané *Emerging from the Shadow* primárně o doplnění existujících dat hlubším kvalitativním výzkumem. Koncept užitý v jeho práci je aplikací Bronfenbrennerova ekologického modelu lidského rozvoje,¹⁷ který byl již dříve použit v mnoha jiných oblastech. Ten představuje pět různých systémů jako soustředěných do sebe navzájem zakomponovaných kruhů, soustředěných kolem jednatelce. *Mikrosystém* představuje soubor aktivit, sociálních rolí a interpersonálních vztahů daného člověka. *Mezosystémem* jsou myšleny vztahy a procesy mezi dvěma či více mikrosystémy, do kterých jedinec patří. *Exosystém* pak zahrnuje vztahy a procesy mezi dvěma a více (mikro)systémy, přičemž minimálně v jednom daná osoba nefiguruje. Přesto ale má, byť nepřímý, vliv na její rozvoj (u dítěte např. pracoviště rodičů). *Makrosystém* sestává ze všech mikro-, mezo- a exosystémů, zahrnuje kulturu, náboženství, životní styl, zvyky atd., které jsou vtěleny do těchto širších systémů. Posledním je pak tzv. *chronosystém*, který zasazuje probíhající interakce, osobu i systémy do časo-

¹⁷ Urie Bronfenbrenner byl americký vývojový psycholog ruského původu. Ve své knize (1979) chápe ekologii lidského rozvoje jako „...vědecké zkoumání postupného vzájemného přizpůsobování mezi aktivní vyvíjející se lidskou osobností a změnami v prostředích, ve kterých tato osoba žije, přičemž je tento proces ovlivňován vztahy mezi prostředími a širším kontextem, do kterého jsou vtěleny“ (Bronfenbrenner, 1979, s. 21).

vého rámce a zachycuje jejich vývoj (Bronfenbrenner, 1994).

Na rozdíl od Bronfenbrennerovy teorie ale Jokić (2013) nestaví do pomyslného „středu“ konkrétní osobu (jedince, který se vyvíjí a je ovlivňován vlivy přicházejícími z jednotlivých systémů), ale abstraktnější *rozhodnutí o (ne)využití soukromého doučování*. To bylo motivováno snahou porozumět často konfliktním názorům a pohledům jednotlivých „stakeholderů“ majících na toto rozhodnutí vliv. Při umístění *rozhodnutí* do centra schématu Jokić předpokládal, že: 1) toto rozhodnutí téměř vždy závisí na žácích nebo jejich rodičích, a 2) je vždy úzce spojeno s jejich postojem ke vzdělávacímu systému a vzdělanostním aspiracím. Pětici organizovaných subsystémů ovlivňujících toto rozhodnutí pak nenazývá podle Bronfenbrennera, ale model modifikuje do podoby zachycené na obrázku 1. Jokić identifikuje pět různých systémů s různou vzdáleností (různou mírou vlivu) na rozhodnutí o (ne)využití soukromého doučování, od individuálního žáka po vzdálenější vlivy širší společnosti.

Obrázek 1

Konceptuální rámec výzkumu

Zdroj: Jokić, 2013

První úroveň vychází ze samotného žáka a jeho vlastností, motivace, pracovních návyků a dalších psychologických charakteristik jeho osobnosti. Na druhé úrovni jsou zvažovány faktory týkající se rodičů žáka (výchovný styl, kvalita komunikace s dítětem...). Třetím významným systémem spojeným jak se žákem, tak s jeho rodiči je konkrétní škola (vztahy ve škole, školní klima, způsob hodnocení, vzdělávací procesy, kompetentnost učitelů...). Čtvrtým do modelu vstupujícím systémem je formální vzdělávací systém a jeho struktura, míra selektivity, kurikulum, vzdělávací politika, vzdělávací

standardy atd. Pátým a posledním systémem je širší společnost (tedy kulturní hodnoty, význam vzdělání ve společnosti, míra konkurence atd.). Jokić dále uvádí příklady studií, které poukázaly na reciproční vztahy mezi *rozhodnutím (ne)využit soukromé doučování* a jednotlivými úrovněmi modelu, na jejich obousměrné působení a vzájemné ovlivňování (Jokić, 2013, s. 29–30).

Lze konstatovat, že Jokić na Bronfenbrennerův ekologický přístup k rozvoji lidské osobnosti navazuje jen velmi volně. Kromě změny ústředního subjektu (rozvíjející se konkrétní jedinec vs. abstraktní rozhodnutí) dochází také ke značným posunům v interpretaci jednotlivých „systémů“. Některé systémy jsou v Bronfenbrennerově koncepci kvalitativně odlišné (např. mezosystém není systémem sám o sobě, nýbrž spojovacím článkem několika mikrosystémů), zatímco v Jokićově pojetí se systémy liší víceméně jen svou „vzdáleností od středu“. Vždy ale představují určité okolí, prostředí (*settings*), které působí na „střed“. Nejde ovšem o ekvivalenty k systémům v původním Bronfenbrennerově konceptu. Jokićovu pojetí však nelze upřít relativně úspěšnou snahu o systematizaci různých úrovní jako zdrojů různých motivů a incentív vedoucích k rozhodnutí o (ne)využití soukromého doučování. Jokić a kolektiv vycházejí z Bronfenbrennerova konceptu *ex ante*, což jim pak pomáhá úspěšně strukturovat svá výzkumná zjištění v jednotlivých kapitolách zabývajících se pohyby a faktory ovlivňujícími rozhodnutí (ne)využití soukromé doučování.

V odborné literatuře je ale možné se setkat i s případem, kdy výše zmíněné schéma bylo aplikováno *ex post* na již existující empirická šetření. Jedná se konkrétně o příspěvek *Discussion: Private tutoring from Bronfenbrenner's perspective* od Christophu Mischa (2014), který tvoří konceptuální rámec pro další příspěvky v monotematickém čísle časopisu *Journal of Education Research Online* (Guill & Spinath, 2014). Mischo je v porovnání s Jokićem úspěšnější co do přesnosti aplikace schématu na konkrétního doučovaného žáka, který stojí ve středu celého konceptu (namísto abstraktního rozhodnutí o (ne)využití SD). V rámci mikrosystémů pak vystupují doučující i doučovaní, škola a rodina, přičemž jejich interakce se odehrávají v mezosystému. Makrosystémem je pak společenský kontext, vzdělávací politika i kultura, ve které k doučování dochází. Mischo analyzuje čtyři příspěvky dalších autorů z perspektivy mikrosystémů a jejich interakci v mezosystémech doučování–škola, rodiče–doučování a následně i z pohledu makrosystému (chronosystém i exosystém však opomíjí).

Závěr

V práci byly představeny a blíže analyzovány studie, jejichž autoři přistupovali k soukromému doučování z pohledu ekonomie, historie, psychologie,

akcentovány byly práce sociologické. Jako společný rys většiny analyzovaných studií lze identifikovat snahu o vysvětlení příčin vzniku, respektive funkcí doučování. Různé disciplíny (či v rámci sociologie různé teorie) ale tyto příčiny hledají jinde a stejně tak je různě interpretují. Zatímco některé ekonomické modely analyzují fenomén zpravidla na makro- či mezoúrovni a příčinu vidí v neschopnosti systému veřejného vzdělávání uspokojit vysokou poptávku po vzdělání, psychologicky orientovaní autoři naopak hledají příčiny existence doučování na úrovni jednotlivců, v jejich osobnostních vlastnostech či vlastním prožívání školní (ne)úspěšnosti apod. Fenomén soukromého doučování není nijak nový a jeho existence v současném slova smyslu je svázána se vznikem systémů veřejného vzdělávání (Dang, 2007). Soukromé doučování se tak stalo i předmětem historických studií, které se snaží zasadit vznik fenoménu do historického kontextu, vysvětlit dobové příčiny a funkce soukromého doučování na základě studia písemných pramenů. Vysvětlení jeho současného stavu v dané společnosti ale není vždy jejich primárním cílem.

Práce analyzující soukromé doučování z pohledu sociologie (vzdělávání) využívají sociologické teorie spíše zřídka. Na druhou stranu ale teoretická východiska, jsou-li v těchto pracích deklarována, jsou také zpravidla funkčně využita k formulování hypotéz či interpretaci výsledků výzkumu. Pokud tito autoři vycházejí z explicitních teoretických východisek, opírají se nejčastěji o teorie ideově vycházející z širšího okruhu teorií konfliktu (např. Sadovnik, 2007). Odkazují se k teoretickým konceptům Pierra Bourdieuho (soukromé doučování jako prostředek ke zvýšení kulturního kapitálu jedince s potenciálem jeho konverze na kapitál ekonomický v budoucnu) nebo Randalla Collinse (soukromé doučování jako jeden z nástrojů třídního boje). Vysvětlení příčin značného rozšíření doučování pak bylo hledáno v dysfunkci vzdělávacího systému a z ní pramenící anomie. Dysfunkce a anomie jsou zároveň základními pojmy, které rozpracoval sociolog Robert K. Merton.

V souvislosti s globalizací a jejími dopady na vzdělávací systémy se v komparativních výzkumech diskutuje teorie neoinstitucionalismu (Wiseman, Astiz, & Baker, 2013) a potenciál jejího možného využití při zkoumání uplatňování tržních mechanismů, konkurenčního boje mezi školami či významného vlivu komerčních subjektů v oblasti vzdělávání (Dvořák, 2013). Je proto možná poněkud překvapivé, že v analyzovaných pracích víceméně absentovaly explicitní reference k této teorii, a to navzdory faktu, že soukromé doučování je častým předmětem mezinárodních komparativních výzkumů (např. Silova, Budiene, & Bray, 2006; Silova, 2009; Bray & Lykins, 2012; Bray, Mazawi, & Sultana, 2013 atd.).

Rozmanitost pohledů na sledovaný fenomén je reflexí komplexnosti tématu soukromého doučování, které je možné výzkumně uchopit mnoha způsoby. Právě z důvodu složitosti fenoménu není dle názoru autora příliš

vhodný monodisciplinární přístup, naopak za inspirativní považuje konceptuální rámce snažící se o integraci různých a ze své podstaty multidisciplinárních pohledů. Jako přínosnou lze proto vidět snahu o unifikaci v rámci konceptuálních modelů či schémat, z nichž jako příklad bylo uvedeno schéma Bronfenbrennerovo.

Při rešerši se také ukázalo, že autoři studií se ve vztahu k soukromému doučování často odvolávají na spravedlnost a dopady soukromého doučování na ni. Implicitně se tak dostávají na pole morální filozofie (J. Rawlse a dalších autorů) a různých konceptualizací spravedlnosti ve vzdělávání. Mnohdy se však omezují jen na konstatování, že „...bohatší rodiny si díky soukromému doučování mohou dovolit větší množství kvalitnějšího vzdělání“ (např. Bray, 2010a, s. 67) a že „...pokud je ponecháno tržním silám, stínový vzdělávací systém udržuje a prohlubuje nerovnosti“ (Bray, 2011, s. 64). Tyto deklarace však nebývají podpořeny hlubší analýzou mechanismů, jakými se soukromé doučování dotýká rovnosti a spravedlivého přístupu ve vzdělávání a jakým způsobem dochází ke znevýhodňování chudších rodin.¹⁸ Autorovi není známa práce, která by hlouběji reflektovala soukromé doučování z pole morální filozofie, rozvinutí těchto myšlenek v teoretické reflexi se proto jeví jako inspirativní pro další uvažování o tomto fenoménu.

Poděkování

Text je výstupem řešení projektu GA ČR: *Vztahy mezi dovednostmi, vzděláváním a výsledky na trhu práce: longitudinální studie* (číslo P402/12/G130). Autor děkuje za poskytnutou podporu.

Literatura

- Bray, M. (1999). *The Shadow Education System: Private Tutoring and its Implications for Planners*. Paris: International Institute for Educational Planning.
- Bray, M. (2009). *Confronting the Shadow Education System: What Government Policies for What Private Tutoring?* Paris: UNESCO.
- Bray, M. (2010a). Blurring Boundaries: The Growing Visibility, Evolving Forms and Complex Implications of Private Supplementary Tutoring, *Orbis Scholae*, 4(2), 61–73.
- Bray, M. (2010b). Researching Shadow Education: Methodological Challenges and Directions.

¹⁸ Jak navíc ukázaly i některé studie (např. již zmiňovaná Luplow & Schneider, 2014; nebo Lamprianou & Lamprianou, 2013), ne vždy existuje korelace mezi příjmem rodiny a (ne)využitím soukromého doučování.

- Asia Pacific Education Review*, 11(1), 3–13.
- Bray, M. (2011). *The Challenge of Shadow Education: Private Tutoring and its Implications for Policy Makers in the European Union*. Brusel: NESSE.
- Bray, M., & Kwok, P. (2003). Demand for Private Supplementary Tutoring: Conceptual Considerations, and Socio-economic Patterns in Hong Kong. *Economics of Education Review*, 22(6), 611–620.
- Bray, M., & Lykins, C. (2012). *Shadow Education: Private Tutoring and its Implications for Policy Makers in Asia*. Hong Kong: Comparative Education Research Center (CERC) and Asian Development Bank.
- Bray, M., Mazawi, A. E., & Sultana, R. G. (Eds.). (2013). *Private Tutoring Across the Mediterranean: Power Dynamics and Implications for Learning and Equity*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Breen, R. (2009). Game Theory. In P. Hedström & P. Bearman (Eds.), *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. Oxford: University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Design and Nature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological Models of Human Development. In *International Encyclopedia of Education*. Oxford: Elsevier.
- Campani, G. (2013). Private Tutoring in Italy. In M. Bray, A. Mazawi, & R. Sultana (Eds.), *Private Tutoring Across the Mediterranean* (s. 115–128). Rotterdam: Sense Publishers.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94(1), 95–120.
- Dang, H. A. (2007). The determinants and impact of private tutoring classes in Vietnam. *Economics of Education Review*, 26(6), 684–699.
- Dang, H. A., & Rogers, F. H. (2008). The Growing Phenomenon of Private Tutoring: Does it Deepen Human Capital, Widen Inequalities, or Waste Resources? *The World Bank Research Observer*, 23(2), 161–200.
- Długosz, P. (2012). Korepetycje maturzystów pogranicza w latach 2008–2011. *Kultura i edukacja*, 88(2), 88–106.
- Dvořák, D. (2013). Nový institucionalismus v pedagogice. *Studia paedagogica*, 17(2), 9–26.
- Fulton, H. L. (2003). Private Tutoring in Scotland: The Example of Mure of Caldwell. *Eighteenth-Century Life*, 27(3), 53–69.
- Giddens, A., & Sutton, P. (2013). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Greger, D. (2006). Vzdělanostní nerovnosti v teoretické reflexi. In P. Matějů & J. Straková (Eds.), *Nerovné šance na vzdělání: Vzdělanostní nerovnosti v České republice* (s. 21–40). Praha: Academia.
- Guill, K., & Spinath, B. (Eds.). (2014). Effects of Private Tutoring [Special Issue]. *Journal for Educational Research Online*, 6(1).
- Havlík, R., & Kořan, J. (2007). *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál.
- Ireson, J., & Rushforth, K. (2011). Private Tutoring at Transition Points in the English Education System: Its Nature, Extent and Purpose. *Research Papers in Education*, 26(1), 1–19.
- Ireson, J., & Rushforth, K. (2014). Why Do Parents Employ Private Tutors for Their Children? Exploring Psychological Factors that Influence Demand in England. *Journal for Educational Research Online*, 6(1), 12–33.
- Jandourek, J. (2012). *Slovník sociologických pojmů*. Praha: Grada.
- Ježková, V., Dvořák, D., & Chapman, C. et al. (2009). *Školní vzdělávání ve Velké Británii*. Praha:

- Karolinum.
- Jokić, B. (Ed.). (2013). *Emerging from the Shadow: A Comparative Qualitative Exploration of Private Tutoring in Eurasia*. Zagreb: NEPC.
- Kim, J. H. (2007). *A Game Theoretical Approach to Private Tutoring in South Korea*. Seoul: Yonsei University.
- Lamprianou, I., & Lamprianou, T. A. (2013). Charting Private Tutoring in Cyprus: A Socio-demographic Perspective. In M. Bray, A. Mazawi, & R. Sultana (Eds.), *Private Tutoring Across the Mediterranean* (s. 29–56). Rotterdam: Sense Publishers.
- Linhart, J., Vodáková, A., & Petrusek, M. (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Luplow, N., & Schneider, T. (2014). Nutzung und Effektivität von privat bezahlter Nachhilfe im Primarbereich. *Zeitschrift für Soziologie*, 43(1), 31–49.
- Miltová, A., Petrusek, M., & Vodáková, A. (2000). *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mischo, C. (2014). Discussion: Private Tutoring from Bronfenbrenner's Perspective. *Journal for Educational Research Online*, 6(1), 117–123.
- Nawrot-Borowska, M. (2010). Korepetytor w nauczaniu domowym na ziemiach polskich doby zaborów. *Biuletyn Historii Wychowania*, 25, 83–101.
- Růžička, M., & Vašát, P. (2011). Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole–kapitál–habitus. *AntropoWebzín*, 7(2), 129–133.
- Sadovnik, A. R. (2007). Theory and Research in the Sociology of Education. In A. Sadovnik (Ed.), *Sociology of Education: A Critical Reader* (s. 3–21). Michigan: Routledge.
- Schneider, T. (2004). *Nachhilfe als Strategie zur Verwirklichung von Bildungszielen. Eine empirische Untersuchung mit Daten des Sozioökonomischen Panels (SOEP)*. Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung.
- Siisiäinen, M. (2003). Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam. *International Journal of Contemporary Sociology*, 40(2), 183–204.
- Silova, I., Budiene, V., & Bray, M. (Eds.). (2006). *Education in a Hidden Marketplace: Monitoring of Private Tutoring*. Budapest: Education Support Program (ESP) of the Open Society Institute.
- Silova, I. (Ed.). (2009). *Private Supplementary Tutoring in Central Asia: New Opportunities and Burdens*. Paříž: International Institute for Educational Planning.
- Smyth, E. (2009). Buying Your Way Into College? Private Tuition and the Transition to Higher Education in Ireland. *Oxford Review of Education*, 35(1), 1–22.
- Stevenson, D. L., & Baker, D. P. (1992). Shadow Education and Allocation in Formal Schooling: Transition to University in Japan. *American Journal of Sociology*, 97(6), 1639–1657.
- Sullivan, A. (2002). Bourdieu and Education: How Useful is Bourdieu's Theory for Researchers? *Netherlands Journal of Social Sciences*, 38(2), 144–166.
- Šubrt, J. (2001). *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie: sociologické teorie druhé poloviny 20. století*. Praha: ISV.
- Tok, T. N. (2013). The Shadow Education System: Private Courses. *International Journal of Social Sciences & Education*, 3(3), 619–634.
- Wiseman, A., Astiz, M. F., & Baker, D. (2013). Globalization and Comparative Education Research: Misconceptions and Applications of Neo-institutional Theory. *Journal of Supranational Policies of Education*, (1), 31–52.
- Yu, H., & Ding, X. (2011). How to Get Out of the Prisoners' Dilemma: Educational Resource

Allocation and Private Tutoring. *Frontiers of Education in China*, 6(2), 279–292.

Kontakt na autora

Vít Šťastný

Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

E-mail: vit.stastny@pedf.cuni.cz

Corresponding author

Vít Šťastný

Institute for Research and Development of Education, Faculty of Education, Charles

University in Prague

E-mail: vit.stastny@pedf.cuni.cz